

INTRODUCERE

Obiectul, funcțiile și problematica eticii

1. Geneza și conținutul noțiunilor de „etică” și „morală”. Obiectul eticii.
2. Dimensiunea morală a personalității.
3. Dimensiunea morală a societății.
4. Particularitățile funcționării moralei în societate.
5. Nonviolența – „tabu” moral categoric.
6. Unitatea morală și diversitatea moravurilor.
7. Paradoxul evaluării morale și al comportamentului moral.
8. Funcțiile eticii.
9. Noțiunea de deontologie profesională și tipurile ei.

1. Geneza și conținutul noțiunilor de „etică” și „morală”. Obiectul eticii

Noțiunea de „etică” provine de la cuvântul grecesc *ethos* (morav, obicei, caracter). Inițial prin acest termen se înțelegea locul obișnuit de trai, casa, locuința, cuibul păsărilor și vizuinile fiarelor. Ulterior, ea a început să însemne natura stabilă a unui sau altui fenomen, obicei, caracter etc.

Pornind de la cuvântul *ethos* cu sensul de caracter, Aristotel a creat adjectivul *etic* pentru a desemna o clasă specifică de calități umane, numite de el „virtuți etice”. Aceste virtuți reprezintă, după Aristotel, niște facultăți ale caracterului, temperamentului omului, care mai sunt numite „calități spirituale”. Ele se deosebesc, pe de o parte, de afecte (ca facultăți ale corpului), iar pe de altă parte, de virtuțile diano-etice (ca facultăți ale minții). Spre exemplu, frica este un afect natural, memoria, o facultate a minții, iar cumpătarea, curajul, dărnicia - facultăți ale caracterului. Cu scopul de a reliefa totalitatea virtuților etice într-un compartiment separat al gnoseologiei și de a-l delimita într-un domeniu distinct al științei, Aristotel introduce în uz noțiunea de „etică”.

Urmărind scopul de a traduce exact noțiunea de „etică” din limba greacă în limba latină, Cicero, marele filosof al Romei antice, a creat noțiunea de

„*moralis*” (moral), de la latinescul *moris* (număr), cuvânt similar grecescului *ethos*. După cum am remarcat mai sus, *ethos* înseamnă „caracter, temperament, modă, obicei, croială a îmbrăcămintei”. Când scria despre filosofia morală, Cicero se referea la aceeași sferă a cunoașterii pe care Aristotel o numea „etică”.

În sec. IV d. Hr., în limba latină s-a încetățenit noțiunea de „*moralitas*” (morală), care era, de fapt, o analogie directă a noțiunii grecești de „etică”. În accepția inițială, în limbile europene ce s-au consolidat în Evul Mediu, termenii „etică”, „morală”, „moralitate” erau utilizați ca sinonime, având același sens. În procesul dezvoltării ulterioare a culturii, odată cu elucidarea particularităților eticii ca domeniu al gnoseologiei, fiecare noțiune capătă treptat o semnificație proprie. Prin *etică* se subînțelege o ramură a cunoașterii, o știință aparte, iar prin *morală* (moralitate), obiectul de studiu al eticii.

Totodată, destui filosofi disting etica de morală, în felul următor: morala se referă la comportamentul uman văzut prin prisma valorilor de bine/ rău, drept-nedrept etc., iar etica studiază tot ceea ce include această arie a valorilor și normelor morale în acțiune. În limbajul obișnuit, cei doi termeni sunt adeseori interșanjabili - când descriem oameni pe care-i considerăm buni și acțiunile lor morale, corecte. De asemenea, termenii neetic și imoral sunt sinonimizati atunci când descriem anumite persoane rele sau când spunem că acțiunile lor sunt imorale.

În istoria filosofiei au fost întreprinse un șir de tentative de a scoate la iveală distincțiile dintre noțiunile de „morală” și „moralitate”. Cea mai cunoscută dintre ele îi aparține lui Hegel, care înțelegea prin *morală* aspectul subiectiv al acțiunilor întreprinse de oameni, iar prin *moralitate* - înseși acțiunile în desfășurarea lor obiectivă și deplină, adică *morala* reprezintă felul în care sunt percepute acțiunile de către individ în aprecierea lui subiectivă manifestată prin trăirea vinovăției, iar *moralitatea*, felul în care se manifestă în realitate faptele omului, în cadrul familiei, al poporului, al statului. Un alt filosof german W. Wundt, referindu-se la distincția dintre moravuri și morală, în sensul aprecierii moravurilor în funcție de acordul sau dezacordul cu cerințele moralei, considera că morala este constituită din totalitatea principiilor, criteriilor sau valorilor după care considerăm o faptă ca bună sau rea, ca vrednică de aprobat, de laudat și de promovat, sau ca un lucru de dezaprobat, de disprețuit, de împiedicat.

B. Williams, cunoscutul specialist în problemele eticii, în lucrarea sa *Introducere în etică*, devenită o carte de căpătâi a studenților din întreaga lume, editată la Cambridge în 1972 și reeditată în scurt timp de zece ori, face o distincție tehnică între *morality* și *ethics*, cel de-al doilea cuvânt având un sens mai general,

ce acoperă, în mare măsură, înțelesul în care utilizăm noi, de regulă, cuvântul „morală”. „Moralitatea”, în schimb, ar fi „un sistem special, o varietate particulară a gândirii etice”, „una care are o semnificație specială în cultura occidentală modernă; nota distinctivă a „subsistemului moralitate” e dată de „noțiunea specială de obligație pe care o utilizează” și de intenția „universală” pe care o posedă¹.

În tradiția culturală și lingvistică, prin *moralitate* se subînțeleg principiile fundamentale de comportare umană, iar prin *morală* - formele de comportare obișnuite. În acest sens, poruncile lui Dumnezeu țin de moralitate, iar povețele unui pedagog - de morală.

Totuși putem constata că în majoritatea limbilor contemporane, în vorbirea curentă, cele trei cuvinte se utilizează, de obicei, ca sinonime și se înlocuiesc reciproc.

Pentru oamenii ce nu cunosc îndeaproape filosofia, cuvântul „etică” sugerează un ansamblu de standarde în raport cu care un grup sau o comunitate umană decid să-și reglementeze comportamentul, spre a deosebi ce este legitim sau acceptabil în urmărirea scopurilor lor de ceea ce nu este astfel. Se vorbește, în acest sens, de o „etică a afacerilor”, de o „etică juridică” sau de o „etică medicală”.

Nu întotdeauna noțiunea de „etică” trebuie asociată neapărat cu o activitate specifică. Sensul filosofic al termenului în cauză are evidente tangențe cu această accepțiune uzuală, dar nu este identică cu ea. Ca orice altă preocupare filosofică, cercetarea etică vizează principiile fundamentale și conceptele de bază ce se regăsesc sau ar trebui să se regăsească în orice domeniu particular al gândirii și activității umane. Fiind o ramură a filosofiei, etica reprezintă un studiu teoretic. Prin aceasta ea diferă de „etică” în sensul profan schițat anterior - orice cod etic, spre exemplu etica creștină, este menit a fi nu doar o expunere și analiză a anumitor doctrine teoretice, ci și o călăuză de viață practică. „Etica” filosofică și „etică” în sens nefilosofic au ca element comun obiectul lor. Filosofii moralei studiază tocmai acele sisteme ce urmăresc să călăuzească viața oamenilor ca oameni. Este totuși important să nu fie supralicitată în acest context deosebirea dintre profan și filosof: în situația în care omul de rând gândește critic despre propriile-i vederi morale sau despre cele ale altora, sau meditează asupra justificării lor, sau le compară cu alte atitudini, rivale, el fiind în felul său un filosof al moralei.

În sens clasic, obiectivul eticii l-au constituit activități de acest gen. Speculația însă a trecut și dincolo de preocuparea directă pentru chestiuni pe care

¹ A se vedea: Williams, B. *Introducere în etică*. București: Edit. Alternative, 1993, p. 5.

un nefilosof le-ar considera ca ținând de etică. Putem releva aici trei căi pe care se pot angaja filosofii, căi ce pot fi considerate drumuri magistrale în perimetrul eticii, dar care, într-un fel sau altul, tind să se îndepărteze de preocupările curente ale vieții morale.

1. Un etician se poate apleca asupra unui ansamblu de principii, virtuți și atitudini recunoscute de un grup uman sau de o instituție existentă, ansamblu ce nu este în chip primordial filosofic în virtutea faptului că are scopuri practice și nu teoretice, spre a încerca să explice și să analizeze liniamentele lui morale de bază. În această categorie ar intra, bunăoară, orice critică a eticii creștine. Mai frecventă este situația în care un etician investighează o teorie morală inventată și modificată de alți filosofi. Aceștia fie au crezut că teoria lor explică mai bine decât orice doctrină prefilosofică ar fi făcut-o „care sunt în realitate lucrurile în care credem cu toții”, fie au susținut-o ca pe un ghid îmbunătățit al acțiunii practice. Cel mai elocvent exemplu de acest fel, cel puțin în tradiția filosofică anglo-saxonă, este teoria utilitarismului. Din toate concepțiile privitoare la modul în care un om trebuie să trăiască, aceasta e în prezent cel mai amplu discutată, analizată, criticată, atacată și apărată. Totuși ea a fost creată în întregime de filosofi și nu are vreun grup sau vreo instituție proprie.

2. Realizând comparația dintre eticele specifice, cea a comerțului, a medicinei, a dreptului, ajungem la problema justificării. E de presupus că regulile valabile în aceste sectoare nu sunt arbitrare, instituite și susținute de bunul-plac al unei autorități capricioase. Spre a respinge o asemenea acuzație, un apărător al sistemului eticii medicale, spre exemplu, ar încerca să arate că regula în discuție este necesară în raport cu scopurile medicinei sau cel puțin utilă în acest sens. Astfel, el ar putea susține principiul confidențialității a tot ceea ce pacientul îi spune medicului în cabinetul de consultații, arătând că acest principiu creează pacientului un sentiment de încredere, care la rândul său îl predispune spre o mai mare onestitate, ceea ce înseamnă că medicul va primi în felul acesta mai multe date pe care să-și întemeieze diagnosticul. Acest mod de argumentare este acceptabil, deoarece există un scop general recunoscut al medicinei – prevenirea și vindecarea bolilor. Dacă am construi însă o argumentare similară în favoarea regulilor ce se aplică oamenilor nu într-o calitate sau alta, particulară, a lor, ci pur și simplu ca oameni, am avea nevoie și aici, în mod analog, de un scop îndeobște admis. Acest considerent i-a silit pe filosofii moralei spre speculații uneori foarte problematice. Condiția umană poate fi caracterizată în termenii unor generalități privitoare la natura umană, la Dumnezeu și la relația sa cu omul sau la condițiile necesare ale

vieții sociale. Oricare ar fi însă baza, vom încerca într-un fel sau altul să ne încredințăm că acești factori esențiali determină, într-un mod nu totdeauna evident, un scop sau un sens al vieții. De îndată ce este stabilit cu certitudine acest scop, orice principiu și virtute morală pot fi evaluate prin prisma contribuției pe care o aduc, sau eventual nu o aduc, la atingerea lui. Devine astfel aproape inevitabilă trecerea de la investigarea moralei însăși la investigarea factorilor care o fac posibilă sau necesară.

Cele descrise până aici reprezintă așa-numita „etica normativă”. Aceasta constă în investigarea conținutului principiilor și virtuților morale și în justificarea lor prin raportare la condiția umană. În general, în acest tip de cercetări a constat etica filosofică, până în sec. al XX-lea.

3. Există însă întrebări legate de morală ce nu vizează conținutul ei, în ele nefiind vorba nici despre valabilitatea sau nu a unor principii, nici despre felul în care trebuie să trăim. Sunt întrebări generate de nedumeriri în privința formei logice a moralei. Astfel, spre exemplu, problema obiectivității sau subiectivității judecăților morale și problema relației logice dintre credințele morale și cele factuale nu vizează direct conținutul vreunei forme particulare de viață morală reală sau imaginară, ci regulile logice generale ale oricărei morale sau ale oricărei argumentări morale, indiferent de ce anume urmărește ea să susțină sau să condamne. Acest tip de probleme diferă de cele din etica normativă și sunt caracterizate drept probleme metaetice. Evident că asemenea considerații metaetice sunt în sens pur logic anterioare celor ce țin de etica normativă. Spre exemplu, înainte de a fi decis dacă credințele morale reflectă un adevăr obiectiv sau sunt dependente de dorințele personale ale celor ce le împărtășesc, nu poți ști ce formă de argumentare este potrivită pentru susținerea sau respingerea unei credințe morale date. De fapt, nu poți ști măcar dacă este în general posibilă argumentarea rațională la chestiuni de morală. Astfel, mulți filosofi ai moralei din sec. al XX-lea – spre exemplu, Moore, Stevenson și Hare – au susținut, uneori implicit iar alții explicit, teza că sarcina primordială a eticii este de a se ocupa de problemele metaetice, lăsând deschisă problema dacă mai târziu vor putea fi abordate și probleme mai de conținut ale moralei (cele ale eticii normative).

Așadar, etica este o știință filosofică ce studiază morala ca una din cele mai importante laturi ale existenței umane și sociale ce examinează esența, natura și structura moralei, este o sferă a cunoașterii, o tradiție intelectuală, iar morala sau moralitatea este ceea ce studiază etica, obiectul ei.

Gândirea etică s-a cristalizat în cadrul concepțiilor filosofice generale, fie într-o formă dezvoltată, fie ca un sector relativ autonom al reflecției. Etica este o

disciplină filosofică prin tradiția sau prin istoria ei exterioară, întrucât în baza oricărei concepții etice dezvoltate coerent stă, explicit sau implicit, o concepție generală asupra existenței. Ea este o disciplină filosofică și prin domeniul ei de referință, deoarece ea studiază relația dintre „faptele bune” și ceea ce este binele, având un demers sintetic și conceptualizat. Totodată, ca disciplină științifică, etica cercetează morala și moralitatea potrivit regulilor științifice de cunoaștere.

Astfel, etica este o disciplină filosofică prin tradiția și fundamental ei teoretic, prin obiectul de studiu și rezultatele sale, prin demersul speculativ. În același timp, etica este și o disciplină științifică, ceea ce va fi demonstrat de noi când vom vorbi despre funcția ei cognitivă. Pe de altă parte, acest caracter va reieși din analiza propriu-zise a moralei, efectuată pe tot parcursul lucrării în cauză.

În etică sunt elucidate două grupe de probleme: problemele teoretice propriu-zise, referitoare la natura și esența moralei, și problemele ce țin de felul în care trebuie să procedeze omul, de principiile și normele după care trebuie să se conducă în viață.

Totodată, astăzi are loc lărgirea câmpului eticii și a problematicii ei, pe motiv că noțiunea binelui se răsfrânge asupra interacțiunilor cu natura (etica ecologică) experimentele științifice (bioetica) care își centrează atenția asupra chestiunilor etice din diferite domenii: biologie, medicină, cibernetică, economie etc.

În sistemul eticii se elucidează astfel de domenii ca: *axiologia etică*, ce studiază problemele binelui și răului; *deontologia etică*, ce studiază problemele datoriei; *fenomenologia eticii*, ce studiază morala unei sau altei societăți sub aspect sociologic și istoric; *genealogia moralei*; *etica istorică*; *etica profesională* etc.

Pentru a se constitui, o știință are nevoie de anumite metode de cercetare care să ducă la rezultate adecvate realității pe care o cercetează. Pe parcursul dezvoltării eticii, un rol deosebit l-a jucat metoda speculativă, care considera că legile morale sunt anterioare fiecărei generații de oameni – căreia i se înfățișează ca un imperativ –, le consideră ca fiind înăscute, imuabile, atribuindu-le adeseori o origine supranaturală. Însă neajunsurile acestei metode sunt evidente, deoarece ea separă morala de realitate. De aceea, un loc aparte îl ocupă metoda empirică. Cunoașterea moralei prin analiza faptelor de experiență poate conduce la formularea legilor cauzale ale moralității, consideră filosoful român Dimitrie Gusti. De aceea, susține D. Gusti, în etică trebuie de plecat de la realitatea morală așa cum se prezintă ea, pentru a ajunge, prin explicații, la cunoașterea ideii de realitate. Ideea, fiind dinamică, se dezvoltă și tinde spre perfecțiune, astfel încât aplicarea acestei metode contribuie la revelarea idealului etic.

Totodată, D. Gusti caracteriza metoda eticii ca fiind formalistă, realistă și critică. În cercetarea fenomenelor morale, formalismul răspunde necesității de a surprinde esența moralității. În același timp, cercetarea științifică în etică constă în a analiza realității morale existentă prin observații, analiză etc. În loc de a specula asupra omului abstract, etica trebuie să caute să vadă ansamblul de prescripții și norme care constituie morala unei societăți, explicând cum se formează ele în funcție de alte serii de fenomene. Al treilea atribut al metodei etice prezentate de D. Gusti, spiritul critic conceput de el ca expresie de el ca expresie a unei continue autoverificări în procesul cercetării etice, permițând evoluția, transformarea metodei însăși în funcție de cerințele cercetării fenomenelor morale, eternizarea ei fiind respinsă.

Eticianul rus O. Drobnițkii, a formulat un șir de trăsături specifice ale moralei ca sistem de exigențe, prin intermediul cărora se realizează reglementarea normativă a comportamentului:

- a) este o reglementare neinstituțională;
- b) se bazează pe reprezentări conceptuale, ideale, spirituale;
- c) este mediată de rolul deosebit al conștiinței și, în particular, de motivațiile subiective;
- d) sancțiunile utilizate de morală sunt ideale după caracterul lor, iar motivele de activizare a ei sunt dezinteresate (în sensul prudențial-pragmatic al cuvântului);
- e) exigențele morale reflectă contradicția dintre „ceea ce trebuie să fie” și „ceea ce este” și ele sunt orientate spre rezolvarea ei;
- f) reglementarea morală presupune autonomia personalității față de acțiunile empirico-extrinseci și de grup;
- g) capacitatea ei de autolegiferare;
- h) este o formă specifică a responsabilității personale; i) exigențele morale sunt universale, iar judecata morală este universalizată¹.

În opinia eticianului german F. von Kutschera, etica se împarte în trei compartimente: etica descriptivă, etica normativă, metaetică. *Etica descriptivă* include judecăți nenormative despre norme și valori, *etica normativă* (sau pur și simplu etica) include judecățile normative, iar *metaetica* include judecățile lingvistice și metodologice despre caracterul și argumentarea judecăților normative, se referă la fundamente și limite, adică la valori².

¹ Дробницкий, О.Г. *Понятие морали: Историко-критический очерк*. Москва: «Наука», 1974, p. 122.

² Kutschera, F. von. *Fondamenti dell'Etica*. Milano: Edit. F. Angeli, 1991, p. 49-54.